

KOCSIS ATTILA

A barátság történeti és szociológiai aspektusai

(Albert Fruzsina – Dávid Beáta: Embert barátjáról –
A barátság szociológiája. Századvég Kiadó, Budapest, 2007)

(*Agapé, erósz, filia*) A szociológus szerzőpáros számos közös munkát publikált már az emberi kapcsolatokról, azoknak az emberi együttélésen belül betöltött szerepéről, változásairól, illetve a kapcsolathálózatokról. Ezúttal egy olyan társadalmi jelenséget választottak vizsgálódásuk tárgyául, mely magától értetődő jellegénél fogva szinte észrevétlenül szövi át mindennapjainkat, mégis kiemelt fontossággal bír az ember mint társas és társadalmi lény szempontjából. Legutóbb megjelent könyvükben ugyanis a baráti kapcsolatokkal foglalkoznak. A téma annyiban ismerős lehet az olvasó számára, hogy az emberek többségének vannak barátai, vagy ha egyeseknek nincsenek is, bizonyára van véleményük, illetve tapasztalatuk a baráti kapcsolatokról. Így sokak számára érdekes lehet mindaz, ami a barátságról a szociológia nyelvén elmondható. Ebből a szempontból szerencsés, hogy a könyv hangvétele, felépítése és szerkesztése olyan, hogy a társadalomtudományok művelőin kívül a szélesebb közönség érdeklődésére is számot tarthat.

A könyv a barátságot nem pusztán szociológiai szempontból járja körül, hanem tágabb eszmetörténeti keretbe is helyezi azt. A kétfajta megközelítésnek megfelelően két, jól elkülöníthető részre tagolódik, melyek önmagukban is önálló egységeket alkotnak: a szerzők először az eszmetörténet felől közelítenek, és irodalmi, filozófiai, vallási művekből vett idézetekkel mutatják be a barátságról való gondolkodás változásait, az egyes szerzők szempontjai közötti hangsúlyeltolódásokat, valamint azokat az időben viszonylag állandó alapkritériumokat, melyek ahhoz szükségeltetnek, hogy egyáltalán baráti kapcsolatról beszélhessünk. Ugyanakkor az esetleges negatív végkifejlet is szerepet kap a könyvben, tudniillik, hogy milyen történések, emberi tényezők vezethetnek a barátságok felbomlásához.

Ebben a részben tehát megismerkedhetünk azzal, hogy különböző korok gondolkodói az elmúlt évezredekben miként vélekedtek a barátságról, annak fontosságáról, a baráti kapcsolatok gyógyító erejéről, vagy éppen a szeretet különféle formáiról. Hogyan közelítettek a barátsághoz az Ószövetség idejében, milyen összefüggésben emlegetik az ókori egyiptomiak a barátokat. Megtudhatjuk, hogy mit tekintettek a barátság alapjának, az igaz barátság ismérveinek az ókori görögök és rómaiak közül az olyan ismert történelmi személyiségek, mint Arisztotelész, Platón, Seneca vagy Ciceró, illetve, hogy az általuk megfogalmazott gondolatok hogyan éltek tovább a keresztény kultúrában. Az is kiderül, hogy időben mennyi-

re állandóak a barátság alapjának tekintett tényezők: a kölcsönösség, a barátok közötti egyenlőség, a hasonlóság, a közös élmények.

A görög és római arisztokrata férfiak esetében például „a barátság a mindennapok testi-lelki életfeltételei közé tartozott. Az azonos státusú arisztokrata férfiak számára a barátság a társas élet szerves része volt. A barátok céljuknak tartották, hogy segítsék egymást a társadalomban betöltött pozícióik fenntartásában és bővítésében is, politikai befolyásuk, családi pozíciójuk megerősítésében és kiterjesztésében” (19–20. o.). Ezt a fajta kapcsolatot oly nagyra értékelték, hogy Arisztotelész szerint tulajdonképpen voltaképpen az állam működése, a közösség jóléte is a barátságon alapszik. Seneca pedig az egész emberiséget összetartó erőként tekintett a barátságra.

A keresztény közösségekben a barátság új társadalmi talajon született újjá, azonban ezzel együtt is sokat megőrzött a görög-római kultúrkör hagyományaiból, és a középkori szerzetesrendek mindennapjainak részévé vált. Az adott körülményeknek megfelelően ez a forma értelemszerűen különbözött az ókori arisztokrata férfiak élénk közéleti tevékenységéhez, társadalmi pozíciójuk megerősítéséhez kapcsolódó baráti kapcsolataitól. A kolostori közösségekben a barátság lelki vonatkozásai kerültek előtérbe, olyannyira, hogy a cisztercita rendbe tartozó Szent Eldred apát egy egész könyvet (*A lelki barátságról*) szentelt a témának, hogy a többi szerzetest tanácsokkal lássa el arra vonatkozóan, hogyan válhatnak lelki baráttá. Művében szerzetestársaival való beszélgetések formájában mondja el gondolatait többek között a barátság lényegéről, a barátságkötésről, az egész életre szóló barátságról.

Elgondolkodtató, ahogyan a nagy horderejű társadalmi és kulturális változások a barátságról alkotott elképzeléseket is átformálták. Ugyanis, mint a könyvből kiderül, a polgári forradalmakat előkészítő, és a XVII–XVIII. századi Európában uralkodóvá váló felvilágosodás nem csupán a társadalomról való elmélkedés, a kultúra és a tudományosság megújítását tekintve volt jelentős fordulópont a korábbi időszakokhoz képest. A racionalizmus, az egyén szerepének felértékelődése, a szabadság és egyenlőség értékeinek hangsúlyozása a barátságról alkotott korabeli művekben is megjelennek. Az európai felvilágosodás korszakában „merőben új barátságfelfogás terjedt el, amelyben a diskurzus kiindulópontja az individuum. Az egyéni érdek lett a döntő, a baráti kapcsolat hasznossága is ebből a szempontból vált értékelhetővé” (26. o.). Ebben a megközelítésben tehát a barátság úgy jelent meg, hogy abban az egyén önmaga kiteljesítésére törekszik, ezért azt kizárólag szabad akaratából választja saját maga számára. S hogy mindezekből a több évezredes, illetve évszázados gondolatokból mi hagyományozódott át a modern korra jellemző barátságfelfogásokra, azt olyan gondolkodóknak, mint Kantnak vagy Nietzsche-nek a barátságra vonatkozó elmélkedései alapján ítélni lehetünk meg.

Mindez persze nemcsak kultúrtörténeti szempontból érdekes, hanem azért is, mert az említett áttekintés lehetőséget nyújt arra, hogy elgondolkozzunk saját baráti kapcsolataink jellegén, a szűkebb és tágabb ismeretségi körünkben közvetlenül vagy közvetve tapasztalt jelenségeken. Azon, hogy tulajdonképpen mit is értünk mi magunk (igaz) barátságon,

miket tekintünk a baráti kapcsolat kritériumainak, ismérveinek, és hogy mindez vajon találkozik-e a barátainkként számon tartott emberek elgondolásaival.

(*Jelenkori barátságaink*) A teljes terjedelemhez képest viszonylag rövidebb eszmetörténeti részt a könyv második felében a barátság sok szempontú szociológiai elemzése követi. A szerzők a barátság fogalmát a társadalomtudományokon belül meghonosodott megközelítések felhasználásával járják körül, és olyan dimenziók mentén igyekeznek definiálni, mint az önkéntesség, kölcsönösség, informalitás, személyesség, intimitás, bizalom. Mindeközben pedig hangsúlyozzák a baráti kapcsolatok dinamikus és szubjektív jellegét, melyeket számos egyéni jellemző, illetve környezeti tényező befolyásol, és ami a kapcsolatban részt vevő felek, valamint társadalmi környezetük változásaival együtt alakul. Kétségtelen, hogy ez a szociológia vizsgálódás tárgyául szolgáló jelenség nehezen ragadható meg. Ennek ellenére számos elmélet született arról, hogy tulajdonképpen mi indítja arra az embereket, hogy barátkozzanak. Hisz a könyv első felében idézett szerzők írásai mind arról tanúskodnak, hogy a baráti kapcsolatok, ha változó formában és eltérő hangsúlyokkal is, de mindig fontos szerepet játszottak az emberi társadalom kapcsolatrend-szerén belül.

A barátságok kialakulására vonatkozó elméletek arra is megpróbálnak választ adni, hogy milyen tényezők határozzák meg azt, hogy kit választunk barátunknak. Ebből a szempontból a pszichológia, illetve a szociológia által kidolgozott magyarázatok igen változatosak. Ezek közül némelyek a barátok közötti nembeli, életkorbeli, valamint az attitűdökben, a személyiségben, az értékrendben, gazdasági-társadalmi tényezőkben mutatkozó hasonlóságokat emelik ki. Míg más elméletek szerint a barátságok azon alapulnak, hogy a barátok jellemzői mennyire képesek kölcsönösen kiegészíteni egymást, megint mások szerint a vonzalom alapja lehet az is, hogy a másik személy bizonyos társadalmilag vonzóknak ítélt tulajdonságokkal rendelkezik. A barátok közötti interakciók fontosságára hívják fel a figyelmet az úgynevezett megerősítés-elméletek, valamint az azokat továbbvivő társadalmi csere- és méltányosság elméletek, melyek közös jellemzője, hogy a barátságok kialakulásában a jutalmazás aktusának fontosságát hangsúlyozzák. Míg a kognitív konzisztencia-elméletek a barátok által fontosnak tartott kérdésekben való egyetértés folytán létrejövő egyensúlyi állapot alapján magyarázzák a barátságot.

Bármelyik elmélet mellett is foglalunk állást, mégiscsak felmerül a kérdés, hogy a tulajdonképpen kulturális univerzálénak tekinthető barátság kialakulásának milyen funkciója van a történetileg igen változatos társadalmi formációkban. És persze az sem mellékes, hogy a közösségben élő egyént mi indítja arra, hogy barátságokat kössön másokkal. A fejezetben számba vett, különféle pszichológiai és szociológiai megközelítések közös eleme, hogy mindegyik hangsúlyozza a barátok közös, kötetlen időtöltését, mely a felek számára érzelmileg kielégítő. Ez tehát magyarázatul szolgálhat a barátsághöz kötődés egyéni motivációira. Emellett a szerzők szerint emberi kapcsolataink általában véve, és azokon belül a

barátságok is hozzájárulnak jóllétünkhöz, és az egyének tágabb társadalmi integrációjában, szocializációjában is szerepet játszanak. Mindezeket túl persze azt sem szabad elfelejteni, hogy a barátok kölcsönös támogatást nyújtanak egymásnak.

Mind az eszmetörténeti, mind a szociológiai fejtegetések megerősítenek bennünket abban, hogy a barátság fogalmának értelmezése az alapvető meghatározásokon felül térben és időben, valamint a konkrét társadalmi környezettel összefüggésben is igen nagy változatosságot mutat. Arról, hogy Magyarországon napjainkban az embereknek hány barátjuk van, számuk hogyan változik a különböző életszakaszokban; hogy milyen szocio-demográfiai tényezők befolyásolják a barátválasztást, illetve, hogy az itt élők hogyan határozzák meg a barátság és a barát fogalmát, az elmúlt tizenöt év ezekre vonatkozó empirikus vizsgálatai alapján kapunk képet. A szerzők például egy 2002-ben készült veresegyházi családkutatásukban 676 embert kérdeztek meg arról, hogy kit tekintenek barátnak, illetve hogy mit jelent számukra a barátság. A kutatás számos érdekes eredményt hozott, így érdemes ezekből – és egyéb kutatásaik eredményeiből is – néhányat kiemelni, hisz ezek az adatok közvetlen társadalmi környezetünkről árulkodnak.

Úgy találták, hogy az egyes generációk között a barátság megítélésében nem mutatkozik jelentős különbség. A felnőttek és a fiatalok által a barátsággal kapcsolatban leggyakrabban említett tíz tulajdonság listáját összevetve igen nagy volt a hasonlóság. „Mindössze két-két tulajdonság említésében van generációs különbség. A felnőttek számára fontosabb az olyan barát, aki a bajban is segít, és aki valamilyen szempontból (például pénz, érdek stb.) nem negatív személyiség. A fiataloknál fontosabb a szórakozás, a hasonló gondolkodáson és élményen alapuló barátság” (100. o.).

A korábban a kölcsönös támogatással kapcsolatban mondottak jelentőségét a megkérdezettek által a baráttal szemben megfogalmazott elvárások is aláhúzzák. „Barátnak fiatalok és felnőttek egyaránt elsősorban olyan embert képzelnek el, aki mindig készenlétben van, bármikor rendelkezésre áll, és csak a hívásukra vár” (uo.). Ezekről nyilván nem függetlenül az volt a második leggyakoribb elvárás, hogy a barát „támasz legyen és számítani lehessen rá”. A segítségnyújtáson felül a felnőtt- és a fiatalkori barátság esetében is megjelent az az elvárás, hogy a baráttal lehessen beszélgetni és bízhatson benne az ember.

Abban azonban, hogy kinek milyen lehetősége van arra, hogy barátok révén támaszra leljen, jelentős eltérések mutatkoznak. A nők például sok egyéb mellett ebből a szempontból is nehezebb helyzetben vannak, mint magyarországi férfitársaik. Ugyanis egy 2004-ben készült, a könyvben szintén idézett kutatásból, melynek alapja országos szintű a felnőtt lakosság körében végzett reprezentatív felmérés volt, kiderült, hogy Magyarországon a nők a barátok számát tekintve sokkal rosszabbul állnak, mint a férfiak. „A férfiaknak több barátjuk van, mint a nőknek, és több a nő azok között, akiknek egyáltalán nincs barátjuk. Míg a nők barátainak száma általában 1–4 személy, addig a férfiak többsége ötnél több barátot említ, vagyis baráti kapcsolathálózatuk inkább közepes, illetve kapcsolatosgazdag. A nők harmada, a férfiak ötöde állítja, hogy nincs barátja” (131. o.).

Ezek az eltérések nem pusztán kvantitatív jellegűek, hanem a férfi és női barátságok tartalma közötti különbségekkel magyarázhatóak. Ahogyan a szerzők fogalmazzák: „a férfiak barátságai többnyire közös tevékenységeken, hasonló érdeklődési körön alapulnak, a női barátságokat inkább a személyes osztozás és a magas érzelmi befektetés jellemzi, a barátságok minőségi különbsége a kapcsolatok számában is megmutatkozik. Ezenkívül minél tradicionálisabb egy társadalom, a nők kapcsolathálózatának annál nagyobb hányadát teszik ki a rokoni kapcsolatok” (131–132. o.). Az elmúlt évtizedben végzett közös kutatásaik alapján a szerzők a fentiekén kívül számos egyéb, a barátságok alakulásával kapcsolatos érdekes kérdést érintenek. Olvashatunk arról, hogy Magyarországon az emberek hogyan értékelik, milyen helyre sorolják barátságukat a családi, munkahelyi, illetve egyéb közösségi kapcsolataikhoz képest, arról, hogy a különböző életszakaszokban hogyan változik a barátságok jellege, intenzitása. A Magyar Háztartás Panel-kutatásból származó, 1986 és 2004 közötti adatok elemzéséből pedig megtudhatjuk, hogy miért nevezhető az 1986 és 1993 közötti időszak „barátkozási boom”-nak, és hogy milyen tendenciák érvényesültek ezt követően.

A barátság etnikai dimenziói kapcsán a magyarországi cigányság kapcsolatrendszeréről, barátkozási szokásairól is képet kaphatunk. Az etnikai sajátosságok ugyanis a barátkozásra is hatással vannak. A magyarországi cigányság körében a személyes kapcsolatoknak és az ezekből származó kapcsolati tőkének kiemelt jelentősége van, ami a túléléshez szükséges erőforrásokhoz való hozzáférést illetően is igen fontos. A szerzők egy 2004-es kutatása azt is kimutatta, hogy ez a többségi lakossághoz képest jóval erősebb kapcsolati háló, s a cigányság körében jelentősen csökkenti a hajléktalanná válás esélyét.

Ez újfent megerősíti a barátságok integratív funkciójáról mondottakat. Sokan pedig épp attól tartanak, hogy az olyan információs technológiák, mint a mobiltelefon, vagy az internet széles körben való elterjedése erodálja, kiüresíti emberi kapcsolatainkat, köztük barátságainkat is. Nos, hogy ezeknek a félelmeknek mennyi a valóságalapja, a könyv ahhoz is nyújt némi elméleti kapaszkodót, illetve friss nemzetközi és Magyarországra vonatkozó kutatási eredményeket is közöl ezzel kapcsolatban. Végül a legújabb fejlemények kapcsán arra is kitér, hogy a különféle közösségi weboldalaknak milyen hatása lehet a barátságokra, például, hogy ezek mennyiben segítik elő új kapcsolatok kialakulását.

A könyv egyes fejezeteit a témához kapcsolódó fotók, festmények színesítik, illetve a barátság egyes aspektusait érintő, különálló, keretes részekben közölt érdekességek teszik emberközelivé. Ezekben többek között a barátságról szóló szólásokat, közmondásokat találunk, emellett olvashatunk arról is, hogy a magyar paraszti társadalomban milyen szerepet töltött be a komaság intézménye, annak milyen formái ismeretesek, de Petőfinek a szabadságharc idején Arany Jánoshoz írt baráti levelét is megtaláljuk. A téma eszmetörténeti és szociológiai tárgyalását követően a szerzők a barátság kutatása kapcsán érintett, legfontosabb dimenziók rövid összegzésével zárják – a befejezés tehát kvázi kézikönyvszerűen próbál útmutatást nyújtani ahhoz, hogy mire legyünk tekintettel, ha tudatosabbak akarunk lenni baráti kapcsolatainkban.

KÖNYVEKRŐL, FOLYÓIRATOKRÓL

Amennyiben a barátságot személyes szinten tekintjük, a téma relevanciája magától értetődő, azonban a tágabb társadalmi környezetet figyelembe véve, jelenünkre nézve sem tanulságok nélkül való, hisz annak, hogy Magyarországon az elkövetkezendő időkben mi lesz a barátságok sorsa, számos messzebbre ható következménye lehet. Ahogy a szerzők fogalmazzák könyvük vége felé: „Az elmúlt húsz év viszontagságait túlélő barátságok, baráti kapcsolatok talán már elég edzettek ahhoz, hogy túléljék az újabb kihívásokat. Ugyanakkor reális esélye van egy másik forgatókönyvnek is: a strukturális változások hatására a »gyenge kötésű« barátságok száma csökken, és nő az elszigeteltek aránya. Ez pedig a társadalom instabilitásának mértékét fokozhatja” (211. o.).